

I. СУЧАСНЕ І МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пилип Селігей

КОМУНІКАТИВНА ПОТУЖНІСТЬ І ПРЕСТИЖ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПАРАМЕТРИ ЇЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

Справжнє місце мови в суспільному житті залежить від того, скільки комунікативних сфер вона повноцінно обслуговує. Обсяг сфер спілкування, у яких використовують певну мову, відображує поняття її комунікативної потужності. Чим більше сфер, тим більша потужність (і навпаки). Комунікативно потужна мова інтенсивно вживана в усіх або майже всіх суспільно значущих царинах, а тому має повний набір розвинених функційних стилів. Багатство її функцій фактично відповідає багатоманіттю видів людської діяльності. Натомість комунікативно слабку мову вживають, до того ж не на повну силу, лише в кількох сферах. Це може бути навіть одна-єдина сфера – побутове (родинне, дружнє) спілкування. До поняття комунікативної потужності близькі поняття комунікативного статусу мови, її функційної розвиненості, функційної навантаженості, обсягу суспільних функцій.

Державний статус мови сам по собі передбачає, що вона має виконувати максимально розгорнений спектр функ-

цій. Тобто вживатися в таких сферах, як урядування (загальнодержавне, регіональне, місцеве), законотворчість, судочинство, військо, промисловість і бізнес, науки (соціогуманітарні, природничі, технічні), освіта (початкова, середня, вища), церква, спорт, мистецтво (художня література, театр, кіно), засоби масової інформації (телебачення, радіо, періодика), сфера обслуговування (медицина, транспорт, торгівля, розваги), цифрове середовище (сайти, соцмережі, програмне забезпечення). Мовний режим більшості із цих сфер регульований юридично. Комунікативно потужну мову природно використовують і в не регульованій законодавством сфері – приватному спілкуванні: усному (розмови в колі родини, друзів, знайомих) та писемному (обмін листами, повідомленнями).

Комунікативна потужність – надважливий і, здається, досі глибоко не осмислений параметр мовного життя. Мову, яка домінує в суспільно значущих сферах, сприймають як джерело влади, впливу, успіху, престижу. На неї переходять ті, хто раніше нею не спілкувався. «...Для зміни мовної ситуації, – зауважує Л. Масенко, – передусім треба зміцнити комунікативну потужність мови, тоді молоде покоління переходить на цю мову спілкування. Тому важливо було українізувати телебачення, поширити українську якісну пресу, захистити книговидавництво» (Масенко, 2010а). Як бачимо, від комунікативної потужності мови не в останню чергу залежить її демографічна потужність.

Поширеність мови в ключових сферах неабияк поживляє обмін інформацією між її носіями. У результаті ви-творюється єдине інформаційне поле – і носії згуртовуються ще тісніше. Це дається взнаки навіть у процесі етногенезу: на донаціональному етапі завдяки спільній мові

етнос консолідується, а на національному – підтримує належний рівень групової солідарності. Чим комунікативно потужніша мова, тим міцніше вона єднає націю.

Широко вживаючись у суспільно важливих сферах, мова швидше вдосконалюється. Збагачуються лексика, термінологія, фразеологія, розпрацьовується словотворення, відшліфовується синтаксис, ustalюються норми різних рівнів, а головне – розгалужується система функційних стилів. Структурно й стилістично розвинена мова спроможна передавати потрібний зміст точніше, ясніше, стисліше, виразніше, розмаїтіше. Особливо помітний прогрес мови викликає поява нової, сучасної сфери її вжитку (економіка, наука, техніка, цифрове середовище, віртуальна реальність). Чим більше суспільних функцій виконує мова, тим вона багатша і розвиненіша. І навпаки: звуження чи втрата функційних сфер збіднюють виражальні засоби мови, прирікають її на застій і занепад.

Від комунікативної потужності мови сьогодні прямо залежить її існування завтра. Чим більше сфер посідає мова, чим більше її функційне навантаження в цих сферах, тим міцніше її становище, тим краща опірність до згубних чинників. Обсяг різнорідної інформації, що циркулює цією мовою, засвідчує міру її комунікативної придатності, а також конкурентоспроможності на «мовному ринку». Об'єктивно найжиттєздатніші мови ті, котрі спроможні не просто «утримувати» вже завойовані комунікативні сфери, а й успішно освоювати нові.

Якщо комунікативна потужність мала, а сфера вжитку обмежена, рано чи пізно мова буде витіснена іншою, більш уживаною. Навіть якщо носії її добре знають свою мову, її замала поширеність позбавляє їх змоги послуговуватися нею в певних життєвих ситуаціях і спонукає вдавати-

ся до інших мов. Така практика врешті-решт підриває її демографічну потужність, що своєю чергою провокує подальше зменшення комунікативної потужності. Таке ось хибне коло. «У кінцевому підсумку, – застерігає Н. Мечковська, – доля мови залежить не від того, вокальна вона чи консонантна, аналітична чи синтетична, аглютинативна чи фузійна, а від комунікативного рангу мови, від повноти її суспільних функцій у колективі питомих носіїв...» (Мечковская, 2016, с. 100).

Що дає нам аналіз комунікативної потужності? З одного боку, він розширяє можливості для завбачення майбутнього української мови, з іншого – краще орієнтує нас у тому, що і як потрібно робити для збільшення її життєстійкості та функційності.

На жаль, українська мова поки що не належить до мов повного функціонування, адже її досі не використовують в усіх сферах життєдіяльності нашого суспільства. Якщо державна де-юре мова функційно неповна, де-факто вона не є державною. Попри це українська мова достатньо зріла, щоб узяти на себе всі потенційно можливі суспільні функції. У повнофункційних мовах, зокрема й тих, що мають статус міжнародних, у принципі немає нічого такого, чого не було б в українській. А те, що деякі із цих мов розвинулися з досить скромних джерел, укотре доводить: у кожній мові закладено безмежні можливості для вдосконалення та всебічного обслуговування суспільства.

Українська мова давно готова до широкого застосування в усіх суспільних сферах, зокрема й нових. Власне, упродовж усього періоду Незалежності вона послідовно розсуває межі свого вжитку. Соціолінгвісти влучно називають цей процес дефольклоризацією. Згадаймо: за колоніальних часів свої мовні потреби носії української могли

вдовольняти хіба що у вузьких рамках побуту, фольклору, художньої словесності, традиційного виробництва. По суті, мову було загнано у фольклорно-побутову нішу. Здавалося б, ніша ця виявилася її своєрідним прихистком, та насправді з таким «широким» обсягом функцій мова фактично працювала на збіднення, змертвіння самої себе. Адже через невживаність із неї масово випадали властиві книжному мовленню лексика, термінологія, фразеологічні звороти, синтаксичні конструкції. Ситуація, ясна річ, типова для всіх колоніальних мов, не лише української. «Однак історія, – зауважує Л. Андрієнко, – знає багато яскравих прикладів “зворотного мовного зсуву”, дефольклоризації. Так, протягом ХІХ ст. румунська, болгарська, фінська мови з мов сільського населення перетворилися на “цивілізовані” мови, здатні творити власну й ретранслювати світову високу й масову культуру» (Андрієнко, 2017, с. 33).

Нині на мову сучасної цивілізації впевнено перетворюється й українська. Так, етап цей затягнувся. Так, він не такий швидкий, як нам хотілося б. Одначе кінцева мета на обрії вже ясніє: фактичний комунікативний статус української мови має зрівнятися з її юридичним статусом як державної. Для всіх сучасних контекстів українська мова повинна стати природною, звичною, доречною. В усіх ситуаціях спілкування українці повинні вдаватися до неї «за замовчуванням».

Сьогодні українська мова переможно, хоч і з неоднаковою швидкістю, закріплюється там, де мовний режим регламентовано законодавством. Узяти, до прикладу, сферу обслуговування. Закон зобов'язує продавців, інших надавачів послуг взаємодіяти з клієнтами державною мовою. Завдяки цьому до неї більше при звичаються в найбільш

зросійщених регіонах Півдня та Сходу України. Зарубіжні виробники розуміють: товар продаси швидше зрозумілою покупцеві мовою. Тож, розширяючи збут своїх товарів, вони охоче припасовують їх до нашого ринку за допомогою української мови. Так само й мовна локалізація численних комп'ютерних програм дає змогу їхнім розробникам захоплювати український ринок ІТ-послуг. Отже, державна мова виявляється не перешкодою, а додатковим козирем у бізнесі.

З іншого боку, у свідомості багатьох наших співгромадян українська досі лишається виключно державною мовою, тобто асоціюється насамперед з офіційною сферою й дуже мало – з неофіційною, неформальною. Усім відомо, що міжособистісне спілкування законодавчому регулюванню не підлягає: ніхто ж бо не штрафуватиме закоханих за те, що вони освідчуються недержавною мовою. Для дальшої українізації приватної сфери потрібно спиратися на інші методи. Один з найбільш дієздатних – механізм соціального зараження: носії високої мовної свідомості власним прикладом заохочують рідних, друзів, знайомих спілкуватись українською. Найкраще це виходить у публічних осіб: популярних артистів, співаків, журналістів, блогерів, письменників, політиків, спортсменів, церковних проповідників. Будучи для своїх численних шанувальників авторитетом і зразком для наслідування, вони спроможні дівіше розширяти вжиток української мови, підносити до недосяжних висот її суспільний статус і престиж.

Збільшення комунікативної потужності мови може вести також до підвищення її статусу в соціолінгвістичній ієрархії мов. Коли національна мова впевнено закріплюється в науці та освіті, культурі та мистецтві, громадсько-

політичному житті та дипломатії, то це не просто розвиває її функційно, а й витворює необхідні передумови для того, щоб згодом вона могла виступати також у ролі міжнародної. Обмін політичною, науковою, культурною інформацією – типова функція мови міжнародного спілкування. Ще більше готовість національної мови виконувати міжнародну роль засвідчує досвід її використання як мови міжнаціонального спілкування в межах країни. Фактично, це проміжна сходинка на шляху від національного статусу до міжнародного. Українська поки що не стала загальнообов'язковою мовою в міжнаціональному спілкуванні в Україні (частіше цю функцію виконують російська та англійська), проте шанси здобути такий статус у майбутньому не безнадійні. Таким чином, утвердження комунікативної потужності української мови нарощує потенціал, необхідний для її перетворення на міжнародну.

Що відбувається, коли комунікативна потужність не зростає, а лишається слабкою? Якщо мова малопоширена або й зовсім не поширена в якихось суспільно значущих сферах, вона знецінюється в очах своїх носіїв. Скажімо, далеко не всі національні мови можуть самодостатньо обслуговувати сфери науки, вищої освіти, державного управління, масової культури. Носії опиняються перед нелегким вибором: або розвивати комунікативність своїх мов (що важче), або використовувати інші, функційно додаткові мови (що легше). Ці останні мовби заповнюють функційну порожнечу, яка утворюється через те, що національні мови позбавлені стійкої традиції вжитку в згаданих сферах, часто не мають необхідної термінології або бажання своїх носіїв послуговуватися ними в цих сферах.

На жаль, не можна твердити, що сказане геть не стосується української мови. Повноцінному її закріпленню в

усіх сферах, як і раніше, перешкоджає конкуренція з боку більш престижних і потужних мов. Утім, ця тенденція загальносвітова: у добу глобалізації національні мови поступово скорочують ужиток у певних сферах, міжнародні – навпаки, нарощують. Швидше процес цей триває там, де панує двомовність вертикального типу (диглосія). Якщо при горизонтальному типі «перша і друга мови мають приблизно однаковий статус на шкалі цінностей двомовця, доповнюючи одна одну в певних сферах комунікації (інформація, освіта, наука, міжнародні зносини), вертикальна двомовність характеризується наданням другій мові вищої ціннісної позиції відносно першої (рідної) мови» (Чередниченко, 2007, с. 18). Зрозуміло, за таких обставин національні мови неминуче звужують діапазон ужитку на користь міжнародних.

Особливість нашої мовної ситуації полягає в тім, що при єдиній державній мові Україна фактично залишається двомовною країною з перспективою переходу до тримовності: «На функціональну нішу російської мови в Україні дедалі більше претендує не тільки українська, але й англійська мова» (Ажнюк, 2021, с. 233). Причому ця тримовність іще певний час лишатиметься масовою: у різних комунікативних ситуаціях українці будуть змушені використовувати або, принаймні, пасивно розуміти російську та англійську мови. При цьому загальна тенденція до витіснення російської мови англійською до кінця ХХІ ст., вочевидь, не зміниться.

Можна констатувати, що в міжмовній конкуренції українська наразі мало що виграла, адже місце однієї конкурентки поступово посідає інша, ще сильніша. Ось яке лиховісне завбачення зробив В. Радчук на прикладі середмістя Києва: «Семіосферу столиці добре ілюструють виві-

ски кільканадцяти десятків магазинів, кафе і яток у підземеллі Майдану Незалежності. Власне, це зухвала афіша незалежності від України. Латинка тут переважає, кирилиця здебільшого транскрибує чужі слова, українських же назв – суцільний дрібок. Такою бачать всю Україну в майбутньому» (Радчук, 2006, с. 25). Чи зможе українська мова, попри захищеність державним статусом, вижити в цій нерівній конкурентній боротьбі? Чи збережеться потреба в ній, якщо всі українці знатимуть англійську чи ще якусь міжнародну мову?

У найближчі десятиліття доведеться не лише відбивати зазіхання на державний статус української мови, а й протидіяти спробам звузити коло виконуваних нею функцій на користь інших мов. Якщо не зміцнювати комунікативної потужності української мови, вертикальна двомовність (як не українсько-російська, то українсько-англійська чи українсько-китайська) буде супроводжувати нас завжди.

Проілюструємо ці тези на матеріалі мововжитку в сучасній науці та вищій освіті. Не секрет, що від середини минулого століття англійська мова досить агресивно, сказати б навіть безцеремонно витісняє національні мови зі згаданих сфер. У світовій науці витворилася система, яка фактично позбавляє вчених змоги писати рідними мовами. Чи не всі більш-менш помітні праці з природничих, технічних, а також деяких соціогуманітарних наук оприлюднюються англійською. Непоодинокі випадки мовної дискримінації: за публікацію монографії чи статті англійською адміністрація наукової установи (університету) виплачує надбавки, премії значно більші, ніж за публікацію такої ж монографії чи статті національною мовою. Так само англійські публікації – значно вагоміший аргумент для продовження контракту чи надання гранту. Поясню-

ється це необхідністю «входження у світовий науковий простір»¹.

Оскільки в українських вишах викладання англійською ще не стало масовим, щоб спрогнозувати наслідки, звернімося до зарубіжного досвіду. Європейські університети використовують англійську мову передусім як маркетинговий інструмент – з метою привабити іноземних студентів і викладачів. Фінансова вигода безперечна, проте нова мовна ситуація породила й низку труднощів. Не всі викладачі, а тим паче студенти, володіють англійською настільки добре, щоб брати повноцінну участь у лекціях, семінарах, дискусіях, конференціях. Нерідною мовою важче засвоювати навчальний матеріал: значна частина відомостей, важливі деталі проходять повз увагу. Результат – серйозне відставання. Інколи доходить до абсурду: німецький лектор чи доповідач промовляє англійською, дарма що майже всі його слухачі – німці. Навіщо міжнародна мова в ситуації, коли ніякого міжнаціонального спілкування немає?

Якщо при взаємодії вчених різних країн англійська ще може виконувати посередницьку функцію, то в процесах пізнання пріоритет усе ж належить рідній мові. Повсюдне використання англійської в цій ролі може призвести до небажаної уніфікації мислення. Адже різні мови являють різні картини світу, а тому зумовлюють певні відмінності в стилях мислення, у процесах породження думки, що в підсумку розсуває обрії пізнання, надає корисного розмаїття в баченнях і підходах. Інший небажаний наслідок –

¹ Це народжене в чиновницьких кабінетах гасло, звісно ж, глибоко алогічне. Адже наука будь-якої країни й так є частиною «світового наукового простору». Хіба можна стати частиною цілого, до якого належиш за визначенням?

зниження рівня думки, про яке писав О. Потебня (Потебня, 1976, с. 229; Потебня, 1993, с. 163). Згадаймо, що за часів панування латини як єдиної мови європейської науки, вона (наука) розвивалася досить мляво, ба навіть тупцювала на місці. Після того, як у цю сферу були допущені національні мови, кількість досліджень помітно зросла, а сама наука зазнала високого злету. І не дивно, адже рідною (першою) мовою людина мислить значно глибше й продуктивніше, ніж чужою (другою).

У публікаціях із природничих наук (фізики, хімії, математики) використання нерідної мови полегшене тим, що вживана лексика й термінологія переважно типова, стандартна, клішована, а основне змістове навантаження припадає на вислови формалізованими мовами (формули). Натомість у науках гуманітарних слово, його значення, відтінки, сполучуваність відіграють куди вагомішу роль. Мова для гуманітарія – засіб не лише повідомляти про результати, а й отримувати їх. Це інструмент аналізу та розуміння культурних явищ, зняряддя, що визначає та структурує сам акт пізнання. По суті, у гуманітарних науках процеси пізнання та повідомлення тісно пов'язані, якщо не злиті до купи. У мовознавстві, літературознавстві, фольклористиці, мистецтвознавстві, філософії, історії, правознавстві предмет досліджень і мова публікацій перебувають під глибоким впливом національної культури. Відмова від етномов у цих науках загрожує розривом інтелектуальної традиції.

Інший прикрий наслідок – зниження комунікативної потужності національних мов. Якщо українську мову неповно використовують у царинах науки та вищої освіти, вона, ясна річ, знову почне хиріти, маргіналізуватися, перетворюватися на «шароварно-загумінкову». Знизяться її

привабливість, престижність, інформативна цінність. Цілковиту рацію мав К. Фосслер: «Просто художня література без наукового письма – лише писемний діалект, а не повноцінна література» (Vobler, 1925, S. 236). Навряд чи на українську мову очікує сприятливе майбуття без використання в науці та вищій освіті.

Більше того, якщо наукове мислення буде обмежене лише рамками англійської мови, це різко знизить загальнокультурний рівень нашого суспільства. Інтелектуальне українське мовлення стане, по суті, неможливим. Ускладниться діалог між ученими та загалом. Ми повернемося в часи, коли передові фундаментальні знання були надбанням вузького прошарку культурно-наукової еліти, що володіла латиною, тоді як широкі народні маси лишалися темними й «неодукованими».

Ми, учені, не мали б забувати: оприлюднювати результати досліджень варто в першу чергу для своєї країни, для громадян, на чії податки ці дослідження, власне, й проводяться. У нашому законодавстві варто закріпити принцип: результати фінансованих державою наукових розвідок повинні бути опубліковані державною мовою. Якщо визнаємо й поважаємо право людини на знання, потрібно дбати про те, щоб не лише вчені, а й усі зацікавлені українці мали доступ рідною мовою до найновіших здобутків науки з різних спеціальностей.

Звісно, тут можна заперечити, що вузькофахові статті та монографії мають основне коло читачів не в Україні, а за кордоном. Якщо писати ці праці українською, вони не дійдуть до свого адресата, залишаться непоміченими. Який же вихід? Доцільно створювати українською мовою потрібну кількість вторинних публікацій – оглядових, реферативних, освітніх, популярних. Вони не тільки дадуть

уявлення про те, що діється в тій чи іншій галузі, а й допоможуть осучаснювати й підтримувати на належному рівні українську термінологію. Така практика допоможе й утримати українськомовність вищої освіти, адже для того, щоб студент по-справжньому захопився спеціальністю, йому бажано слухати лекції, читати літературу рідною мовою. І не лише на рівні бакалавра, а й на рівні магістра.

Та все ж більші надії на збереження української мови як наукової варто покладати на машинний переклад. Хоч нинішня якість його роботи викликає чимало нарікань, варто розуміти: розвій технології досі перебуває на ранніх стадіях. Порівнявши рівень перекладів десятирічної давнини з нинішнім, побачимо очевидний прогрес. За наступну десятирічку він обіцяє бути ще відчутнішим. У майбутньому, слід сподіватися, взаємний переклад стане приступним для більшості мов, що мають писемність. Завдяки технологічним новаціям буде подолано труднощі, пов'язані з багатозначністю, семантичними відтінками, рідкісними словами, новотворами, урахуванням контексту й фонових знань тощо.

Із 2016 р. триває впровадження технології нейронного машинного перекладу, яка спирається на мільйони випадків слововживань у великих корпусах двомовних паралельних текстів і дуже нагадує роботу людини-перекладача. На середину XXI ст. машинний переклад, очевидно, перевершить людський не тільки за швидкістю, а й за якістю роботи. Певний час живі перекладачі ще виконуватимуть функцію постредагування, проте згодом необхідність у цьому зовсім відпаде. Машинний переклад стане основним, а згодом і єдиним. Він допоможе, з одного боку, оперативно дублювати українською всю науково-технічну літературу, що виходить чужими мовами, з іншого – пере-

кладати цими мовами публікації українських учених та інженерів. Матеріальні витрати будуть мінімальними. Переклад – значно кращий посередник у поширенні знань, ніж міжнародні мови. Він не пригнічує мовного розмаїття, а навпаки, підтримує його.

Залишаючись мовою науки, українська матиме краще інтелектуальне майбуття, ніж будучи мовою тільки красного письменства та публіцистики. Що ж до вчених, то вони вже не муситимуть долати труднощі перекладу, а зосередяться на підвищенні теоретичного рівня своїх розвідок. Зрештою, якщо наукова публікація справді вартісна, від її непрочитання більше програє читач, а не автор.

В ідеалі українська мова мала б стати самодостатнім і справді всенародним засобом спілкування, щоб ми могли вживати її будь-коли, будь-де, у будь-якій ситуації. В Україні вона повинна бути тотальною, всепроникною, всюди-сущою. Повинне сформуватися суцільне, нерозривне українськомовне середовище, у якому кожного свого носія українська мова супроводжувала б від першого до останнього дня в усіх сферах життя, громадського та приватного. На Заході України ядро такої спільноти загалом уже сформоване. Далі воно розширятиметься на Схід і Південь за рахунок пасивних, «прихованих» українськомовців і дальшої українізації комунікативних сфер. Кількість активних носіїв української буде наближатися до кількості тих, хто нею володіє.

Комунікативна потужність української мови зростатиме, якщо вона буде корисна, потрібна, приваблива. Якщо в Україні не залишиться сфер, де можна було б обійтися без неї. Якщо вона буде здатна вдовольняти комунікативні потреби своїх носіїв у повному обсязі, на високому рівні, в усіх галузях життєдіяльності. Не секрет, що люди гор-

нуються до мов з найбільш універсальними функціями, з найвищою інформаційною цінністю. За цими параметрами українська поки що поступається англійській, німецькій, польській, російській, іншим комунікативно потужнішим мовам. Ось чому потрібно не лише підтримувати мову законодавчо, а й нарощувати її культурно-інтелектуальний потенціал, розвивати її в усіх можливих напрямках.

Слід прагнути, щоб українською мовою можна було дізнатися про все важливе, що діється у світі, щоб вона виражала всебічні знання, нагромаджені людством, щоб нею можна було долучитися до всіх вершинних досягнень сучасної цивілізації та культури. Чим більш універсальним інформаційним каналом вона стане, тим більше зміцніють її комунікативні позиції, тим ціннішою вона буде для своїх носіїв.

Як відомо, будь-яке суспільство в культурному плані далеко не однорідне. Люди різняться багажем знань, інтелектуальним досвідом, рівнями сприйняття, естетичними смаками, художніми вподобаннями. Важливо, щоб українськомовні продукти були адресовані кожній з груп цього строкатого загалу, щоб вони створювалися в усіх формах і жанрах – від елітарних до масових. На користь української мови однаково добре працюють як велемудрий філософський трактат, так і «хайповий» допис у соцмережі; як висока, рафінована поезія, так і пригодницька повістина; як вишукана академічна опера, так і популярна естрадна пісенька, як інтелектуально-артхаусний фільм, так і розважальна «мильна опера». Українськомовна культура повинна бути багатоповерховою, багат шаровою, багатотематичною, багатостильовою. Кожен носій української – від школяра до академіка, від тракториста до олігарха, від

малюка до пенсіонера, від волинянина до луганця – повинен мати змогу знайти в ній усе, що відповідає його духовним потребам і запитам, що може його зацікавити, привабити, збагатити.

Національна мова – не тільки засіб комунікації, не тільки знаряддя мислення, а й дзеркало духовної культури народу. Мова об'єктивно відображує те, що її носії спромоглися створити в літературі, мистецтві, науці, філософії, освіті, техніці, на виробництві, в усіх інших сферах життєдіяльності. Чим вища якість створеного, чим вище цінують культуру, тим міцніші позиції відповідної мови, тим популярнішою вона стає. Свого часу французька та німецька мови втратили провідні ролі не в останню чергу через те, що їхні носії почали відставати на ключових напрямках культури та науки. І навпаки: англійська вийшла на передові позиції саме завдяки відчутному зростанню свого науково-технічного й культурного ресурсу.

Ось чому, оцінюючи комунікативну потужність мови, потрібно зважати не лише на кількість, а й на якість створеного нею. Від цього прямо залежить її суспільна вага. Мова зацікавлює тоді, коли нею говорять і пишуть про щось справді важливе, коли вона стає скарбницею цінних думок, ідей, підходів, передової, привабливої культури, коли нею створюють новаторські, високохудожні твори, а головне – коли вона стає знаряддям духовного розвитку людини, засобом нарощування її інтелектуального потенціалу.

Найбільш простий і очевидний критерій якості мовних продуктів – стандарт, не нижчий за світовий. Такий, на якому можна успішно конкурувати з найкращими іншомовними продуктами. Отже, нашою стратегічною метою повинно стати створення українською мовою сучасних,

оригінальних наукових і мистецьких творів такого рівня досконалості, які здатні вдовольнити культурні потреби інших народів, які матимуть значення не лише для нас, а й для всього людства. Саме завдяки цьому мова набуває популярності й починає ширитися за межами свого етнічного ареалу.

Зі зрозумілих причин такі твори з'являються українською мовою не систематично, а радше як виняток. На жаль, ті наші здобутки, що їх ми вважаємо вершинними, на міжнародному літературно-мистецькому небосхилі не сяють так яскраво, як нам хотілося б. Українська культура досі лишається «всесвітньо невідомою». Тож і голос нашої мови на світовій авансені поки що не такий лункий, як, скажімо, голоси англійської, німецької, французької, іспанської, італійської, арабської, китайської, японської мов. Якщо ж культурні цінності найвищої проби будуть створюватись українською мовою досить регулярно, а краще навіть постійно, вона матиме всі шанси досягти комунікативного паритету з провідними мовами світу. Можна навіть загострити цю тезу й поставити питання руба: *або українська мова піднесеться до рівня найрозвиненіших і комунікативно найпотужніших мов, або її не стане взагалі.* У добу глобалізації з її лютою міжмовною конкуренцією така альтернатива, хоч як прикро, цілком реальна.

Невпинно підвищувати культурно-інтелектуальний потенціал української мови, неухильно нарощувати потік створеної нею конкурентоспроможної продукції – такі завдання повинні стояти перед нашою мовною політикою. Освіта, наука, художня література, театр, опера, пісня, кіно, телебачення, радіо, цифрове середовище – усі ці сфери повинні бути ареною утвердження української мови. Особливої підтримки потребують таланти:

письменники, митці, творці нових і якісних культурних продуктів. Саме вони є найціннішими носіями будь-якої національної мови. Створюючи їм сприятливий клімат для творчості, ми тим самим сприяємо й розквіту української мови.

За об'єктивні показники комунікативної ваги української мови можуть правити, наприклад, міра її присутності як іноземної в системах середньої та вищої освіти за рубежом, місце українського розділу Вікіпедії порівняно з іншими мовними розділами, популярність українськомовних роликів на відеохостингах, кількість іноземних перекладів українськомовних творів тощо. У цьому плані нам, мабуть, варто взяти на озброєння французький досвід мовно-культурної дипломатії. Франція вже не одне десятиліття енергійно просуває на світовий ринок власні фільми, серіали, музику, вистави, художні й філософські твори. Порівнюючи французьку культурну продукцію з українською, доходиш висновку, що наші творці не тільки не поступаються, а деколи стоять на голову вище за французьких. Тож коли після війни ми відновимо нашу економіку, наповнимо бюджет, потрібно буде запуснути програму популяризації української мови та культури у світі. Зокрема шляхом надання грантів і субсидій на переклад наших досягнень іноземними мовами, причому не лише європейськими, а й східними.

До сказаного треба додати, що й сама українська мова не зможе стати комунікативно повноцінною, якщо не виконуватиме функції ознайомлення своїх носіїв з іншими культурами. Сучасні фундаментальні знання, суспільно значущі твори, перлини літератури й мистецтва – весь золотий фонд світової науки та культури повинен бути якісно перекладений українською. Відбираючи тексти, варті

перекладу, слід керуватись об'єктивними критеріями: не тільки гучний резонанс, а й перевіреність часом, цитованість, популярність, кількість перекладів іншими мовами тощо. Адже зараз українською часто-густо перекладають книжки-одноденки, усіляку, даруйте, макулатуру (на яку, виходячи з корпоративних інтересів, дають грант). Тимчасом як немало класиків філософської, соціологічної, естетичної, мовознавчої, економічної думки досі не зазвучали українською мовою – доводиться їх читати або російською, або англійською.

Нині людство не менше третини свого часу проводить онлайн. Інтернет ми вже сприймаємо не просто як засіб зв'язку, а як паралельний життєвий світ, повноцінне, ба навіть провідне середовище для пізнання, спілкування, розваг. Діти, молодь значно охочіше поринають у діяльність (ігрову чи навчальну), якщо вона розгортається в цифровому середовищі. Уже йшлося про те, що чим більше мова представлена в мережі, тим більша її життєстійкість. Мова, якої там немає, приречена. Тож не гріх повторити: неможливо підвищувати комунікативну потужність української мови без належної цифрової оснащеності, без оперття на ресурси комп'ютерних програм і технологій (перекладачі, словники, текстові корпуси, правописні перевіряльники, навчальні та пізнавальні програми тощо). Сьогодні інтернет – провідний канал для поширення та популяризації української мови й одночасно зручний інструмент для відстежування її комунікативної потужності. На сьогодні українська мова загалом непогано представлена в мережі, хоча їй є куди зростати далі. Усе залежить від нашої активності.

Комунікативно потужна мова – це мова не тільки універсальна, поширена в усіх життєво важливих сферах, а й

мова вищою мірою сучасна. Мова, що не відстає від розвитку суспільства. Мова, що здатна якісно вдовольнити інформаційні потреби сучасника – людини динамічної, прагматичної, вимогливої, але водночас і розкутої, освіченої, відкритої до нового, налаштованої на життєтворчість. Мова, що відповідає поточним вимогам, швидко й адекватно реагує на суспільні зміни, розширюючи свої можливості передавати нову інформацію та створювати нове.

Ще одна істотна запорука майбутнього мови – її висока престижність, тобто позитивне ставлення, яке вона викликає в мовців. Якщо загал оцінює мову як престижну, це витворює сприятливий клімат для її дальшого поширення, успішного функціонування. Якщо ж мову вважають за непрестижну, це призводить до скорочення сфер її вжитку, згасання мотивації розмовляти нею. Чим престижніша мова, тим частіше її обирають для спілкування в ситуаціях дво- чи багатомовності. Слушна й зворотна закономірність: чим частіше для спілкування обирають певну мову, тим вищим стає її престиж. Престижність мови – двигун її розвитку. Для того, щоб мова не занепадала, її мають поважати, а не зневажати.

Поняття престижності мови неоднозначне. Саме явище об'єктивно існує, проте сприйняття мови як престижної чи непрестижної має не науковий, а радше оцінно-суб'єктивний характер. З погляду мовознавства, за своїми внутрішніми якостями всі мови однаково хороші, правильні, зручні, рівноцінні. Кожна заслуговує на те, щоб її використовували, вивчали, досліджували, оберігали. Тим часом масова свідомість звичайно оцінює мови крізь призму певних стереотипів, розташовуючи в певну ієрархію – залежно від їхньої функційності, місця та значення в суспільстві, у житті конкретної людини.

Звідси зрозуміло, що уявлення про соціальну престижність тієї чи іншої мови завжди відносні й формуються на підставі порівнювань з іншими мовами, передусім тими, які побутують у тому ж ареалі. Наприклад, вищий престиж міжнародної мови пояснюється її більшою комунікативною потужністю порівняно з національною. Якщо друга вживана хіба що в межах держави, то перша відкриває шлях у світ, забезпечує своїм носіям вигідніші позиції на міжнародному ринку освіти та праці. Цікаво, що «змагання» в престижності мови почали переважно в добу глобалізації. Натомість у минулі епохи частіше йшлося про вищий престиж літературної форми порівняно з іншими різновидами тієї ж національної мови – територіальними діалектами, просторіччям, соціальними та професійними жаргонами.

Залежно від того, на підставі яких критеріїв оцінюють міру престижності мови, оцінка виявляється то більш, то менш суб'єктивною. Якщо взяти конкретну людину, то її ставлення до мови (позитивне, нейтральне, негативне) може ґрунтуватися на суто особистісному сприйнятті: красива – некрасива, приваблива – неприваблива, приємна – неприємна (на слух), зрозуміла – незрозуміла, зручна – незручна (для використання), придатна – непридатна (для вираження глибоких думок), перспективна – неперспективна (для кар'єри) тощо. Трапляється й такий «народний критерій»: мова неprestижна, якщо сміються з тих, хто нею користується; мова престижна, якщо сміються з тих, хто не вміє грамотно нею розмовляти.

Оцінка престижності мови більш об'єктивна, коли впливає з політичних, економічних, науково-технічних, а найперше культурних здобутків її носіїв. Чим розвиненіша економіка, чим багатша культурна спадщина, тим

більшу зацікавленість викликає відповідна мова, тим вищим виявляється її престиж. В усі часи міжнародне визнання мови прямо залежало від впливу, який її носії справляли на інші народи. Тепер неабияку роль відіграє також створена цією мовою масова культура, особливо попмузика, кіно. Якщо на перших етапах різноманітні досягнення народу працюють на престиж його мови, то згодом, навпаки, престижна мова починає підвищувати статус своїх носіїв на світовій арені.

Досить-таки точний показник міжнародної ваги та престижності мови – кількість перейнятих з неї слів і висловів. У різні часи українська мова чимало позичала (прямо чи опосередковано) з давньогрецької, латинської, арабської, італійської, польської, французької, німецької, російської мов ². Тепер найбільше – з англійської. Здавна відоме явище, коли хтось із метою підвищити свій авторитет в очах співрозмовників заходжується сипати малозрозумілими запозиченнями з престижних мов (*дискурс, наратив, концепт, імпреза, івент, рецепція, патерн, девелопер, консеквентний, евентуальний* і под.).

Культурний критерій значно об'єктивніший за особистісний бодай тому, що культурний престиж мова завойовує не за рік-два, а впродовж тривалого часу, не менше століття. Утім, критерій цей також не застрахований від суб'єктивізму. Адже культура може бути надзвичайно багатою на здобутки й при цьому лишатися маловідомою. «Українці, – слушно відзначав О. Ткаченко, – протягом століть змогли створити оригінальну, цікаву і, як переконується більшість допитливих людей, особливо тепер, далеко не бідну культуру. Скоріш бідна не сама українська

² З найновіший публікацій на тему лексичних запозичень в історії української мови див.: (Тищенко, 2020).

культура, збідненим було і великою мірою лишається уявлення про неї» (Ткаченко, 2008, с. 232). Коли це уявлення почне відповідати дійсності, коли поглибитися обізнаність наших співгромадян та іноземців з українськими духовними цінностями, можна очікувати, що піднесеться й престиж української мови.

На міру престижності мови об'єктивно впливає її висока комунікативна потужність. Чим краще мова задовольняє комунікативні потреби мовців, тим більша її притягальна сила. Така мова відкриває широкий доступ до інформаційних ресурсів, нею можна здобути сучасну, якісну освіту, прилучитися до нових знань, світових культурних цінностей. Престижна мова справляє враження розвиненості, перспективності, спрямованості в майбуття.

Та, мабуть, ключовий критерій престижності мови – той суспільний статус, з яким її стало асоціюють. Якщо масова свідомість пов'язує мову з бідністю, безробіттям, малограмотністю, відсталістю, периферійністю, то її, ясна річ, важко віднести до престижних. Така мова неминуче потрапляє під загрозу зникнення, адже її носії виявляють схильність переходити на мови більш перспективні. Якщо ж мова, навпаки, пов'язується з владою, успіхом, добробутом, сучасним стилем життя, то її престижність, а отже й життєздатність беззаперечні. Це мова, якою послугується еліта – політична, управлінська, інтелектуальна, наукова, духовна, культурно-мистецька, спортивна, релігійна.

Престижна мова – це мова «соціальної вертикалі»: вона слугує ліфтом для кар'єрного зростання, просування суспільними щаблями, простіше кажучи, це засіб «вибитися в люди». Той, хто добре опанував таку мову, стає більш мобільним і конкурентоздатним на ринку праці, дістає змогу брати активнішу участь у громадському житті, від-

криває для себе безліч можливостей і перспектив. Престижна мова сприяє здобуткам і досягненням. Її знання приносить символічний капітал, який за бажання можна перетворити в капітал фінансово-грошовий чи суспільний (високий статус, широка відомість).

У часи бездержавності українська мова не належала до престижних. За винятком західних регіонів, українськомовність часто сприймали як вияв дрімучої відсталості, містечковості, другосортності. Українцям давали зрозуміти (на державному рівні – завуальовано, у побуті – прямим текстом), що мова їхня – сільська, кумедна, «жлобська», геть не гідна високого статусу серйозної, сучасної, шляхетної міської мови. Болісне відчуття меншовартості, сором виказати сільське походження, боязнь стати ізгоем, мішенню для кпин і насмішок – усе це спонукало українців, особливо в містах, переходити на російську.

За останні 30 років у ставленні до української мови стався кардинальний злам. Здобувши державний статус, вона почала впевнено торувати зворотний шлях – від низької престижності до високої (Масенко, 2010, с. 114–116; Фудерер, Данилевська, 2019, с. 173–181). Суспільну пошану, авторитет, визнання мова наша відвойовує буквально на очах. Усе менше асоціюється вона з провінційністю, малограмотністю, некваліфікованою працею, усе більше – з високою освіченістю, кар’єрним зростанням, життєвим успіхом. Чимало батьків, зокрема й на Сході та Півдні, уже зрозуміли, що без знання української їхні діти в Українській державі не матимуть ні перспектив, ні майбутнього.

Піднести престижність мови за короткий строк, ясна річ, нереально. Процес іще далекий від завершення. Та що вселяє віру в перемогу? Ті мови, які ми сьогодні вважаємо за найбільш розвинені й передові (як-от англійська,

німецька, іспанська), теж свого часу долали тернистий шлях самоствердження. Колись вони так само були змушені не те що здобувати престиж, а виборювати елементарне право на існування.

За нашим прогнозом, престижність української мови зростатиме рівнобіжно зі збільшенням її комунікативної потужності. Мову, що повнокровно функціонує у високих сферах, навряд чи сприйматимуть за непрестижну. Коли українська реально стане «мовою хліба», а її добре знання – шляхом нагору, без чого неможливі високооплачувана праця, матеріальна забезпеченість, повага в суспільстві, тоді всі зрозуміють, навіщо вона потрібна і які переваги дає. У широких масах, слід очікувати, остаточно сформується мотивація охоче послугуватися нею і в професійному, і в громадському, і в приватному житті.

Потужний поштовх до зростання престижності українська мова отримає тоді, коли врешті утвердиться як символ влади й успіху, коли нею заговорить еліта, найбільш значущі, впливові, заможні прошарки суспільства. Власне, цей процес то більш, то менш успішно, але триває. Найбільш українізованими, принаймні в професійному та публічному житті, на сьогодні можна вважати керівництво держави, політиків і чиновників вищої та середньої ланки. Службовець, який уперто ігнорує державну мову, довго у своєму кріслі не всидить, якщо взагалі в нього потрапить. Українськомовна у своїй більшості освітня, гуманітарно-наукова, літературно-мистецька еліта. Сьогодні ми бачимо, як відомі, статусні особистості мало-помалу переходять на українську – актори, співаки, музиканти, спортсмени, бізнесмени, журналісти, блогери, лідери громадської думки. Важливо, що свою українськомовність вони виявляють привселюдно, у неофіційному, нефор-

мальному спілкуванні з шанувальниками, зокрема, у соц-мережах і на відеохостингах.

Закріплення української мови в елітарних колах не просто підносить її престиж, а створює передумови для її поширення на неелітарну більшість. Відбувається це через уже згадуваний механізм соціального зараження. Чим вища елітарність групи, тим охочіше наслідують її мову. Переходячи на мову верхівки, людина мовби підвищує свій статус або, принаймні, засвідчує причетність до «сильних світу цього».

Законодавцем моди на українську мову еліта може виступати й у межах своїх спільнот. Так, найбагатші підприємці цілком могли б «заразити» українськомовністю середніх і малих підприємців, загалом увесь середній клас. Студентство, як найактивніша частина молоді, могло б зробити українську модною серед ровесників-нестудентів, зокрема шляхом творення «крутої» молодіжної субкультури. Активісти національних меншин, котрі опанували українську, могли б послужити зразком для своїх земляків, особливо із середовища трудових мігрантів.

Наслідкування елітарних груп, однак, не знімає з порядку денного необхідність підносити престиж української мови й іншими засобами. Як відомо, законодавчо-директивні чи інші «лобові» методи українізації рідко дають бажані плоди швидко й у повному обсязі. Якщо їх сприймають як грубий тиск згори, вони можуть навіть спровокувати реакцію, протилежну очікуваній. Тож не варто нехтувати м'які, ненав'язливі методи впливу, зокрема технології соціальної реклами.

У суспільній свідомості доцільно формувати й закріплювати престижний образ носія української мови – освіченої, культурної, заможної людини. Мову потрібно

пов'язувати з близькими серцю кожного цінностями: молодість, сучасність, інтелект, знання, духовність, довіра, сім'я, громада, професіоналізм, кар'єра, лідерство, успіх. Українська ніколи не була мовою варварів, гнобителів, загарбників, шовіністів. Нею не звучать людожерські фрази *можем повторить, мы вас похороним, десять лет без права переписки, бабы ещё нарожают*. Українська – мова вільних людей. Символ звитяги, героїзму, боротьби за свободу, незалежність, щасливе майбуття. Нею спілкуються не примусово, а доброхить, не знехотя, а залюбки, не крізь зуби, а з дорогою душею, не зверхньо, а допомагаючи й передаючи свою любов до мови всім, хто робить ще тільки перші кроки на шляху її пізнання. Кожен, хто спромігся опанувати українську як другу, засвідчив свою комунікативну перевагу супроти одномовних. Не просто знання, а повсякденний ужиток української мови – це прояв гідності, культури, патріотизму, поваги громадянина до самого себе, своєї родини, свого оточення, своєї держави, своїх далеких предків і нащадків.

Як ми вже відзначали, натепер уявлення про низьку престижність української мови значною мірою подолані. Власне, їх щодня спростовує самé життя. І все ж не можна не помітити, що за нашою мовою досі тягнеться шлейф двох негативних стереотипів: «мови-жертви» і «мови села». За колоніальних часів обидва стереотипи не були позбавлені підстав, проте нині мають мало спільного з дійсністю. Попри це їх чомусь завзято відтворюють і підживлюють у своїх виступах, публікаціях деякі оборонці, викладачі, популяризатори української мови, роблячи їй тим самим ведмежу послугу.

Так, у літописі нашої мови чимало трагічних сторінок: тривалий бездержавний статус, скорочення ареалу та со-

ціальної бази, етнічна та функційна неповнота, запанування суржику, численні заборони, цькування письменників і мовознавців, інші вияви лінгвоциду. Драматичні факти такого роду нікого не лишають байдужим. Та коли їх раз у раз повторюють, випинають і педалюють, за українською мовою витворюється не вельми привабливий образ кволої, стражденної, віками гнобленої жертви з безрадісним теперішнім і приреченим майбуттям. І носії її також мимоволі почуваються скривдженими, знедоленими жертвами, позбавленими підстав пишатися своєю мовою, зате щедро наділеними комплексом мовної меншовартості. Занижена самооцінка знеохочує їх розмовляти скрізь українською, позбавляє наступальності в обороні своїх мовних прав. Навряд чи стереотип «мови-великомучениці» сприятиме збільшенню кількості українськомовців³.

Розповідаючи про минуле нашої мови, час уже припинити зациклюватися на негативі. Писати, говорити потрібно без лементів і ридань. Українській мові не потрібні наші плачі – їй потрібна наша залізна воля утверджувати її в житті. Доречно підібрані факти, спокійний, урівноважений тон переконують самі по собі. Згадки про гніт і поразки варто збалансовувати згадками про здобутки й перемоги. А їх українській мові не позичати. Нею спілкувалися геніальні вчені та митці. Нею створено безліч літературних і мистецьких шедеврів. Вона була й лишається могутнім засобом згуртування й збереження багатомільйонної української нації. Вона довела, що своїми виражальними можливостями ні на йоту не поступається мовам тих народів, яким пощастило здобути державність

³ Про нав'язування схожого стереотипу «народу-жертви» при популяризації вітчизняної історії див.: (Лосєв, 2018).

раніше, ніж українцям. Повносила й повноцінна, вона увійшла до двадцятки найрозвиненіших мов світу й нині щодня засвідчує свою здатність динамічно розвиватися. Отже, українська мова – не мова-жертва, а мова-переможниця. Її історія – це історія успіху, боротьби та звитяг. І майбутнє її також доконче буде успішним. Останні тридцять років дають на це тверду надію. Кожен із нас має не соромитися, а пишатися тим, що є частинкою величезної й величної спільноти її носіїв.

Другий стереотип – «мова села» – у принципі не далекий від істини, адже село для української мови завжди було й колискою, й оберегом. У цьому немає нічого незвичного. Якщо згадати, що міські поселення історично виникають пізніше за неміські, можна сказати, що, за великим рахунком, усі європейські мови – «із села». Біда нашої мови в тім, що за доби бездержавності вона не могла природно поширюватися в містах – там панували мови колонізаторів. У тому, що урбанізація українців не супроводжувалась урбанізацією української мови, якраз і коріниться одна з причин її етнічної, територіальної та функційної неповноти, а отже, і малої престижності.

Нині, на щастя, мова наша впевнено надолужує відставання. У містах її чути дедалі частіше. Усякчас лунає вона в коридорах влади, в університетських аудиторіях і наукових лабораторіях, на сценах театрів і з екранів кінотеатрів, у теле- й радіостудіях, на концертах і дискотеках, у маршрутках і супермаркетах, у банках і лікарнях, на вулицях і майданах. Поступово, але неухильно українська стає мовою великих міст.

Тим часом, якщо погортати шкільні підручники рідної мови, особливо минулих років, постане досить-таки дивацька картина. Пахощі землі, збирання врожаю, вимі-

тання хати, натруджені материнські руки, туга за рідним краєм – сільська тематика тут явно переважає міську. З текстів і вправ дитина дізнається, що таке засік, тік, копа, збіжжя, сівалка, борона, плуг. Ілюстративний ряд оформлено відповідно: калина, соняхи, колосся, лани широкополі, тини з глечиками, стріхаті хатинки з криницями, завітчані садочки, віночки, рушнички. Ці ж «візуальні атрибути» прикрашають обкладинки словників, довідників, розмовників, інших науково-популярних видань. У такому ж стилі за традицією оздоблюють просвітницькі заходи, свята рідної мови, навіть присвячені їй сайти й дописи в соцмережах.

Підручники лишають стійке враження, що їх написано для сільських дітей XIX ст. Сучасним же міським дітям, які зростають у світі соцмереж і гаджетів, вони чужі, незрозумілі, нецікаві. Сповнені селянської архаїки, ці книжки вдовбують учневі в голову запліснявілий стереотип про те, що українська мова придатна лише для села, що нею можна називати лише патріархальні реалії, що вона експонат етнографічного музею, а не жива мова, що крокує в ногу з часом, динамічно росте й набирає сили. Найгірше ж те, що підручники ці *замість готувати школярів до майбутнього затягують їх у минуле*. Замислимося: якщо мову без міри оселяють, уперто подають як символ відсталості, провінційності, сивої давнини, чи захоче міське школярство спілкуватися нею? На перерві, на вулиці, на тусовці, удома, в інтернеті? Не дивно, що в розмовах між собою діти за звичкою переходять на російську – вона досі здається їм мовою більш «кльовою», «крутою», «просунутою».

Важко збагнути, чим керуються ті, хто укладає, ілюструє й затверджує такі підручники. Хочеться вірити,

шкідницьких замірів у них не було. Та погодьмося: ситуація абсурдна. Адже наші лінгводидакти – сучасні містяни. Живуть у багатоповерхівках з ліфтами. Їздять на метро, деякі – на власних автівках. Уміють орудувати банкоматами й терміналами. Скуповуються в супермаркетах. У домівках мають пральну машину, кондиціонер, кавоварку, мікрохвильовку, плазмовий телевізор. Працюють за комп'ютером. Користуються смартфонами. Новини дізнаються з інтернету. Ведуть сторінки в соцмережах. Тим часом плоди їхньої праці напроваджують на думку, що підручники пишуть не вони, а зовсім інші люди. Ті, що живуть у похилених хатах. Пересуваються на рипучих возах. Гроші тримають у калитці за поясом. Закупи роблять на базарі. Білизну перуть у ночвах. Страви варять у печі. Новини взнають на майдані коло церкви. А самі підручники скребуть при свічках на жовклому пергаменті гусячим пером, умочивши його в каламар.

Звісно, стосується це не всіх підручників. Популяризація української мови як суто селянської, властива навчальній літературі радянських часів, інерційно тривала ще два постколоніальні десятиліття, а нині, здається, уже пішла на спад. Підручники останнього періоду значно більш наближені до сучасності. Проблеми цієї можна було б і не згадувати, якби закладений тогочасним школярам стереотип не виявився аж надто живучим. Викорінювати його – ще той клопіт. Надання українській мові державного статусу, відзначає Л. Масенко, значно послабили вплив цього стереотипу, хоч у південних і східних регіонах він лишається ще досить стійким (Масенко, 2010, с. 71). Чи не тому дорослі одесити, харків'яни, дніпряни, що зростали на таких ось книжках, стидаються розмовляти українською?

У підручниках української словесності, ясна річ, повинні бути представлені й наша минувшина, і народні традиції, і реалії селянського життя. Одначе при доборі тем, текстів, ілюстрацій потрібен правильний баланс. Зважмо, що нині в міських школах навчається 3 млн (71,4 %) учнів, тоді як у сільських – лише 1,2 млн (28,6 %) (Зведений звіт ... , 2021). До того ж через демографічну кризу й дальшу урбанізацію перший показник з року в рік зростає, а другий – падає. Через це в лінгводидактиці перевагу все ж бажано віддавати міським темам. За приклад можуть правити підручники інших європейських мов. Хіба можна уявити, щоб, скажімо, підручник сучасної англійської (як рідної чи другої) був побудований на мотивах з життя та побуту селянства позаминулого століття?

Загалом же треба прагнути, щоб у нашій навчальній літературі українська мова асоціювалася не тільки й не стільки з історією й навіть не стільки із сьогоденням, скільки з майбутнім. Основна тематика: сучасний глобалізований світ, цифрове середовище, інформаційні технології, ринкові відносини, фінансова грамотність, соціальна мобільність, мандри, автомобілі, літаки, космос, наукові відкриття, модний одяг, кіно, музика, спорт, здоровий спосіб життя, психологія взаємин з батьками та друзями, складні життєві ситуації і як з них вийти. Повторимося: українську важливо популяризувати як мову амбітних, успішних, відомих людей. Мову, яка допомагає налагоджувати стосунки, будувати кар'єру, ставати заможним і щасливим. Великий виховний потенціал мають історії з життя зірок, кумирів, «знакових» для дітей і молоді особистостей – співаків, акторів, журналістів, футболістів: як і чому я перейшов на українську, що мені це дало, за що я її люблю, як я повернувся в українськомовність рідних, друзів, знайомих.

Нарешті, престижною має бути не абияка, а правильна, бездоганна, вишукана, літературна українська мова. Хибні наголоси, зайві запозичення, слова-паразити, «нестравний» синтаксис, хаотичний виклад, змістова порожнеча – усе це повинно змушувати мовця почуватися в наших очах недорікуватим і смішним. Надто якщо він претендує на широку громадську увагу. І навпаки: прагнення писати чи промовляти змістовно, влучно, розмаїто, вправно (а не тільки експресивно) маємо сприймати як вияв гідності, високої самооцінки, поваги до себе та інших. Особливо це стосується посадових і публічних осіб, журналістів і блогерів, які виступають для загалу – хочуть вони того чи ні – зразком для наслідування. *Бути грамотним повинно бути модно й почесно, неграмотним – соромно й ганебно.*

На престижність української мови добре працює те, що культура наша великою мірою мовоцентрична, а суспільство живе активним мовним життям. Про це, серед іншого, свідчить велика кількість мережевих ресурсів, присвячених мові, їх висока відвідуваність. Статті, дописи, виступи на мовні теми знаходять жваві відгуки, викликають зацікавлені, часом бурхливі дебати. Суспільний резонанс мають мовні конкурси, національні диктанти, до яких щоразу долучаються відомі особи. Чого нам бракує, так це публічного вшанування носіїв досконалого, взірцевого літературного мовлення. Уміння точно, ясно, виразно висловити думки хорошою українською мовою варто б відзначати дипломами, званнями, преміями, іншими нагородами. Ідеться не тільки про письменників, журналістів, акторів, а й посадовців, підприємців, спортсменів, іноземців тощо. Кому не буде приємно прийняти відзнаку «за грамотність», «за багате словництво», «за високу культуру мовлення»? З іншого боку, не слід лишати поза увагою

збіднене, вбоге, недоладне публічне мовлення, недорікуватість, калічення мови. Це також потребує громадської оцінки, наприклад, у формі вручення антипремій, подібних до тих, які вручають за найгірший фільм року чи тривіальні, малопотрібні наукові відкриття.

Коли ми зможемо, нарешті, допевнитися, що мети досягнуто, що українська мова стала по-справжньому престижною? Тоді, коли розмовляти нею будуть змушувати не закони та штрафи, а саме життя. Коли не ми будемо «хапати за поли» іншомовців з метою заохотити їх опанувати українську, а вони самі зацікавлені потягнуться до неї, настільки потрібною та привабливою вона стане. У бажанні якомога більшої кількості українців та неукраїнців знати українську мову, послуговуватися нею скрізь і завжди бачиться нам її завтрашній день.

Список використаної літератури

- Ажнюк, Б. М. (2021). *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго.
- Андрієнко, Л. О. (2017). Соціолінгвістичний зміст поняття «фольклоризація мови». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика, 1*, 32–35.
- Зведений звіт закладів загальної середньої освіти на початок 2021/2022 навчального року. *Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики» Міністерства освіти і науки України*. URL: <https://cutt.ly/GX4EEIc> (дата звернення: 16.07.2022).
- Масенко, Л. Т. (2010). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Масенко, Лариса. (2010 а). Коли не ведеться мовна політика в країні – це теж політика. *Zaxid.net*. URL: <https://cutt.ly/hKrigU5> (дата звернення: 03.08.2022).

- Лосєв, Ігор. (2018). Чим замінити культ поразок. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/History/215055> (дата звернення: 24.09.2022).
- Мечковская, Н. Б. (2016). *История языка и история коммуникации от клинописи до Интернета*. Москва: Флинта; Наука.
- Потебня, А. А. (1993). *Мысль и язык*. Киев: Синто.
- Потебня, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство.
- Радчук, В. Д. (2006). Укруслиш – мова майбутнього? *Урок української*, 3, 22–27.
- Тищенко, К. М. (2020). *42 епохи українських мовних контактів: Енциклопедія 3000 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, прізвищах і топонімах*. Київ ; Броди: Просвіта.
- Ткаченко, О. Б. (2008). *Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу)*. Київ: Грамота, 2008.
- Фудерер, Т. О., Данилевська, О. М. (2019). Престиж української мови та ставлення до двомовності за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 1, 173–181.
- Чередниченко, О. І. (2007). *Про мову і переклад*. Київ: Либідь.
- Vöbler, K. (1925). *Geist und Kultur in der Sprache*. Heidelberg: Winter.